

1914 — OCH 1936

Av kommendörkapten E. BIÖRKLUND, Stockholm

ARTIKELN i Svensk Tidskrifts förra häfte angående det planerade ryska anfallsföretaget mot Sverige i början av världskriget har återgivits i både svensk och utländsk press, vilket förklaras därav att den behandlade ett för Sveriges öden avgörande skede. Genom skriftliga och muntliga förfrågningar, ibland även genom kompletterande upplysningar om händelserna år 1914, hava många personer varit vänliga nog att bidra till en kontakt mellan författaren och publiken, på vilken den förre satt högt värde. Intresse för saken har ådagalagts från personer av vitt skilda partipolitiska ursprungsbeteckningar och tänkesätt. Åtskilligt av vad som därvid framkommit är även av den art, att det förtjänar att komma till mera allmän kännedom.

I intet fall har man bestritt riktigheten av de framlagda forskningsresultaten; tvärtom hava flera upplysningar bestyrkt vad där anfördes. Från många håll har man till mig ställt frågor dels om händelseförloppet i vissa detaljer, dels om huru motsvarande situation sannolikt skulle komma att te sig i nuvarande tid, sedan flygvapnets utveckling komplicerat problemen och en viss omvärdering med hänsyn till nu bestående förhållanden blivit nödvändig. Sistnämnda spørsmål är förvisso alldeles särskilt intresseväckande, varför jag nedan framlägger några synpunkter jämväl på denna vidgade problemställning. Detta är också anledningen till att den föreliggande artikeln givits ovanstående rubrik. Mitt syfte är härvid främst att söka att belysa vissa omständigheter, som äro värda uppmärksamhet, därest nutilldags ett krigshot i norra Europa dessvärre skulle uppkomma.

Vad först beträffar 1914 års händelser, har den ene av amiral von Essens stabschefer år 1914, f. d. kommendören Rudensky, understrukt att det för ett rätt bedömande av händelseförloppet måste ihågkommas, att man på rysk sida år 1914 ägnade stort intresse åt att uppsnappa bl. a. tyska och svenska radiotelegram.

I anledning härav må från svensk sida återgivas, vad den svenska kustflottans chef, amiral Wilhelm Dyrssen, meddelade i en intervju år 1924 angående sina minnen från krigstiden. Dyrssen angav, att vi i svenska flottan genom upptagandet av ryska radiotelegram fingo det första meddelandet om krigsutbrottet mellan Ryssland och Tyskland och att man sedan på såväl svensk som rysk sida fortsatte att avlyssna radio och lösa motpartens chiffer. Von Essens tilltänkta operation visade enligt D., huru allvarligt läget i själva verket var. »Det var säkerligen icke minst genom den blotta existensen av vår starka och välrustade flotta, som de krigförande vid moget övervägande avhöllo sig från allvarligare våldsgärningar. Det vore lyckligt, om de som nu sitta och bestämma över Sveriges öde, hade den erfarenheten för ögonen i sitt görande och låtande.» Riktigheten av citatets första sats har nu, tolv år efteråt, bestyrkts av chefen för ryska högkvarterets marinstab, amiral Russin. Citatets sista sats stämmer till eftertanke...

Man har till mig ställt frågan om ursprunget till de rykten, vilka cirkulerade i Petrograd den 7 augusti om att den svenska flottan utlöpte för att söka strid med den ryska. Någon saklig anledning till dessa rykten fanns givetvis icke. Den dåvarande svenske marinattachén i Petrograd, kommandörkaptenen G. D. W. Lilliehöök, har nu bestyrkt den oro, som därstädes rådde i väntan på en förnyad svensk neutralitetsförklaring efter Englands inträde i kriget. Till hans kännedom kommo under dessa dagar nämnda rykten, liksom något senare uppgifter att delar av svenska flottan skulle av von Essen hava innestängts i ett sund eller en vik av Östersjön. Dessa senare rykten torde hava härrört från medlemmar i general van der Flit's stab, vilka kände till von Essens operativa avsikt mot den del av svenska flottan, som man på rysk sida förmodade befinna sig i Färösund. Vidare föreligga nu bindande bevis att von Essens ultimatum-brev författades redan under de allra första augustidagarna, alltså en viss tid innan han gick ut på operationen den 9—11 augusti.

Man har också sport mig, vad som sannolikt skulle hava inträffat, därest von Essen icke blivit återkallad i tid utan med sin flotta framkommit till Färösund och funnit, att någon mindre svensk sjöstyrka alls icke befann sig därstädes. Jag har själv tidigare ställt samma fråga till amiralen Russin och kommandören Rudensky. Båda hava försäkrat, att det i så fall icke fun-

nits någon tanke på att gå till Stockholms skärgård för att söka ställa ultimatum till den svenska kustflottans huvudstyrka. Från rysk sida måste man nämligen besinna, att huvudfienden var och förblev den tyska flottan, och att man vid en strid med den svenska huvudflottan riskerade sådana skador och förluster, som hade äventyrat ryska flottans möjlighet att fylla sina uppgifter till Finska vikens skydd. Ett flertal vittnesmål föreligga, enligt vilka von Essen ansåg en operation mot Stockholms skärgård alltför vågad. Detta belyser det sätt, på vilket stormakter ofta se på en mindre stats krigsmakt, och klarlägger att även en numerärt underlägsen flotta kan — liksom en underlägsen armé eller ett underlägset flygvapen — hava sin vikt i vågskålen och tillsammans med andra faktorer kanske åstadkomma den avgörande övervikten.

Studerar man ingående dessa förhållanden från 1914, ledes tanken ofelbart till att söka genomtränga, huru förhållandena i en liknande situation skulle ställa sig i våra dagar. Utan att på något sätt överdriva krigsfaran eller bidra till något slags panikstämning, anser jag att klokheten bjuder oss att söka lära av vad vi upplevt för att vara beredda, därest historien dessvärre skulle visa tendenser till att upprepa sig.

I första hand kan då icke nog starkt understrykas behovet av en stark och handlingskraftig men samtidigt klok riksstyrelse, som icke tager onödiga risker. Att inskräpa detta är ingen truism. Vikten av i en dylik situation fattade beslut samt betydelsen och konsekvenserna av diplomatiska åtgärder eller av fällda uttalanden äro i sanning oerhörda. Icke minst gäller det att i dylika lägen hava tillförlitliga upplysningar utifrån, för att riksstyrelsen i tid skall kunna fatta riktiga beslut eller vidtaga rätta dispositioner.

En betydande ovisshet vid spelöppningen kan vid konflikter i framtiden icke undgås. Vi behöva endast erinra om att i dessa dagar vissa stormakter hava stor svårighet att bestämma sitt ställningstagande till för flera veckor sedan timade händelser. Att i en oviss situation hålla rätt kurs, är icke lätt. Härtill kommer, att den utrikespolitiska inställningen i ett stort antal länder pendlar mellan å ena sidan en solidaritetspolitik, vilken för många utgör den enda vägen att förhindra kaos men som till följd av bristande effektivitet hos Nationernas förbund ännu med-

för betydande risker för deltagarna, och å andra sidan en strävan att återgå till den gamla beprövade neutralitetspolitiken. Mellan dessa båda poler — viljan att göra en insats och viljan att hålla sig utanför — pendlar i ett stort antal länder även allmänhetens inställning. Men allt detta skapar en betydande ovisshet, där den enda återstående aktionslinjen för många blir att i det längsta stödja solidaritetspolitiken i Nationernas förbunds anda för att vid behov söka falla tillbaka på neutralitetspolitiken såsom en sista reserv. Läget av i dag är därför i dessa hänseenden dessvärre ojämförligt mera komplicerat och svåröverskådligt än det var år 1914, då Sveriges föresats att hävda sin neutralitet var given.

Krigsförklaringar äro ju i och för sig synnerligen beklagliga dokument, men än värre är det att igångsätta krigsoperationer och krigföring utan krigsförklaring. Ty med ett sådant system kastas det lilla, som finnes kvar av folkrätten i krigstid, i smältdegeln. Rättstillståndet blir därmed än ovissare och risker uppstå, att spörsmål, som förut lösts enligt erkända rättsprinciper, nu kunna giva anledning till komplikationer och ytterligare konflikter. Tyvärr synes med hänsyn till Kelloggspakten utvecklingen gå i den riktningen, att krigsförklaringar ej längre äro brukliga.

Neutralitetsförklaringar, vilka förut på ett skäligen enkelt sätt kunde klarlägga situationen, kunna numera av folkförbundets medlemmar utfärdas endast i det fall, att det gäller s. k. »tillåtna krig». Huruvida ett krig blir av tillåtet eller otillåtet slag, avgöres som bekant av förbundspaktens bestämmelser men kan icke i förväg överblickas. Härvid må beaktas, att vid mera omfattande konflikter, där ett flertal stormakter äro engagerade, anledningar finnas att betvivla att folkförbundsradets beslut skola kunna fattas enhälligt. Föreligger ej enighet, brister därmed sannolikt förutsättningen för att kriget skall rubriceras som »otillåtet», sanktioner kunna i detta fall ej påbjudas, och en utanför konflikten stående medlemsstat kan avgiva neutralitetsförklaring. Men vid fall åter, där en »angripare» konstateras och där ekonomisk sanktionsskyldighet föreligger, kan man icke utfärda en neutralitetsförklaring, utan man är bunden vid solidaritetspolitiken. I detta sammanhang måste man dessutom hava klart för sig, att stormakterna inom eller utom förbundet givetvis komma att göra sitt bästa för att söka göra spelöppningens regi

sådan, att den påverkar folkförbundets beslut i för dem önskvärd riktning. Detta förhållande kommer att medverka till att försvåra ställningstagandet, försåvitt icke en flagrant angreppshandling utförts.

Föreligger emellertid ett sanktionskrig, kunna neutralitetslagar följas endast i den mån de ej komma i konflikt med folkförbundspakten. Ovissheten om huruvida en konflikt antager karaktären av tillåtet eller otillåtet krig medför dessutom, att man gör klokt i att hålla neutralitetsvägen öppen. Den svenska regeringen förklarade också år 1934 officiellt i Genève: »Under nuvarande förhållanden bjuder likväl den mest elementära försiktighet den ansvariga regeringen att förbehålla sig rätten att vid behov välja neutralitetens väg.» För att en dylik möjlighet skall stå öppen, måste man sålunda undvika att vidtaga åtgärder, vilka omöjliggöra att vid behov närma sig »neutralitetslinjen».

Det får emellertid givetvis förutsättas, att vi, så länge vi tillhöra Nationernas förbund, vid utbrutna konflikter fylla våra förpliktelser enligt förbundsakten, allt i den mån tydliga förpliktelser föreligga samt i övrigt i den utsträckning, som konung och riksdag finna lämpligt. I dessa hänseenden kan man med fog tala om ett maximi- och minimiproblem. Var gränsen i solidaritetsavseende i ett konkret fall kommer att ligga, beror väl främst av angreppshandlingens moraliska och juridiska art samt i andra hand dels av tyngden i den diplomatiska påtryckningen från andra förbundsmedlemmars sida, dels av vår legitima önskan att undgå att ställas inför ett ultimatum från oss närliggande stormakers sida.

Medför medlemskapet i folkförbundet sålunda vissa risker, så bör man ej heller glömma, att icke-medlemskap sannolikt medför än större risker till följd av ökad isolering, icke minst med hänsyn till att dock så gott som samtliga nordeuropeiska stater tillhöra förbundet. Att under sådana omständigheter ställa sig utanför förbundet kan endast vedervägas av en stat, som på grund av sin starka maktställning anser sig kunna uthärda en politisk isolering. Man bör dessutom bemärka, att förbundspaktens bestämmelser om ömsesidigt bistånd utgöra en stor tillgång för med oss befryndade Östersjöstater i ett mera utsatt läge än Sveriges och att det icke kan vara i Sveriges intresse, att dessa länder undandragas ett välbehövt stöd. Förbundspakten giver dessutom vissa regler för utförandet av detta ömsesidiga bistånd, vilka

regler äro internationellt vedertagna och dessutom — vilket icke är oviktigt — hava godtagits av Sveriges riksdag.

Man måste konstatera, att det finnes mycket små utsikter att häva det osäkerhetstillstånd, som medlemskapet i folkförbundet medför. Detta hindrar dock ej, att vi söka motverka att man i viktigare främmande länder tillskriver oss avsikter, som vi i själva verket icke hysa, samt att vi frejdigt gå in för att reformera Nationernas förbund så, att det opartiskt fyller sin uppgift.

Vid en skärpt situation erfordras givetvis stor återhållsamhet i den svenska pressen. Legitima svenska försvarsberedskapsåtgärder i sådana fall få icke oriktigt utmålas såsom aktiva krigsförberedelser, ty ett dylikt förfarande kan komma stor skada åstad. Jämför man det läge, som förefunnits under senare tid för de engelska stridskrafterna i Medelhavet, med den situation, som för oss skulle uppstå vid en liknande konflikt inom Östersjöbäckenet, så erhåller man en ungefärlig uppfattning om arten av de problem, vilka då föreligga för oss. Att våra åtgärder i dylikt fall måste vara synnerligen väl genomtänkta, är uppenbart. Att märka är att England i vad avser fartygs tillträde, uppehåll och proviantering m. m. under det italiensk-abessinska kriget tillämpat neutralitetsreglerna för italienska strids- och trängfartyg. Neutralitetsregler äro alltså icke utan betydelse även under sanktionskrig.

Skulle nu för tiden en spänd politisk situation inträffa, måste man dessutom betänka, att flygvapnets utveckling kommer att väsentligt öka oron och kanske medföra, att viktiga beslut måste fattas så snabbt, att diplomatiska förhandlingar med andra makter icke medhinnas. Risken för flyganfall utan föregående krigsförklaring kan i vissa lägen tyvärr icke helt förbises. Detta fordrar i sin tur ökad beredskap vid inträffade politiska förvecklingar.

År 1914 kunde det förekomma, att ryska krigsledningen länge levde i den felaktiga tron, att en svensk sjöstyrka låge i Fårösund. Något misstag av denna art är numera svårigen möjligt, ty varje viktigare sjöoperation föregås i allmänhet av flygspaning, vilken alltså medgiver att ömsesidigt få en bättre inblick i den andra statens militära dispositioner. För att få denna ökade inblick måste man dock hava flygstridskrafter, som verkligen äro i stånd att genomföra erforderliga spaningsuppdrag. Och innan ett krigsutbrott inträffat, bör man betänka, att dylik spaning över

främmande land och vatten kan medföra risk för vådabeskjutning, som kan orsaka att man indrages i förvecklingar mot sin vilja. Åtskilliga försiktighetsmått beträffande flygvapnets utnyttjande måste i ett dylikt ovisst läge företagas. Det svåra blir att förena detta säkerhetskrav med nödvändigheten att likväl hålla sig underrättad, om i närliggande länder dispositioner vidtagas, som tyda på mot Sverige fientliga avsikter.

Vad sanktionerna beträffar, hava de sista månadernas erfarenheter bidragit till att skapa klarhet om vad de kunna innebära. Vi hava sett att utpekandet av angriparen kan fungera. Vi hava skapat bestämmelser om kreditspärr och övat oss i metoden för de ekonomiska förbindelsernas avbrytande. Samtidigt hava vi dock genom uteblivandet av en »oljespärr» erfarit betydelsen av att mäktiga världsmakter (t. ex. U. S. A.) stå utanför förbundet, vilket kan bli av stor betydelse även om en konflikt i norra Europa uppkomme. Vi hava även fått beskåda ett system, där man, allt i den vällovligen avsikten att icke utbreda konflikten, förhandlat med angriparen om sanktionernas omfattning och sålunda kommit fram till vad jag skulle vilja kalla »av angriparen indirekt sanktionerade sanktioner». Systemet att vissa makter förbereda sitt ställningstagande på detta sätt, torde svårligen kunna förhindras. Problemet om huru förfaras skall med export av vapen och vissa för vapenproduktionen erforderliga råvaror, består alltjämt.

Jag ingår här icke på de problem, som äro förknippade med den moderna krigföringen, men vill understryka, att vi under den ovissa tid, som medföljer en konflikt, icke få förglömma att omedelbart träffa anstalter för vår folkförsörjning, och detta vare sig vi sedermera bliva indragna i krigiska förvecklingar eller ej. Konvojer och eskorter kunna sålunda komma att genast krävas för skydd av vår sjöburna handel. Att bedriva självuppgivelsens politik beträffande våra sjöförbindelser är varken klokt eller svenskt.

Summa summarum: Möjligheterna för att krigs- och neutralitetsförklaringar utebliva vid en kommande konflikt samt osäkerheten beträffande sanktionernas tillämpning och omfattning i olika fall medför, att ovissheten numera är större än förr, därest — mot alla förhoppningar — en konflikt skulle utbryta, som berör Östersjöbäckenet. Bestämmandet av Sveriges ståndpunktstagande är beroende av såväl förhandlingar inom folkförbundets organ

och med vissa oss angränsande makter som av den svenska regeringens och eventuellt även riksdagens granskning av omständigheterna i fallet i fråga. Allt detta tager avsevärd tid, vilket förlänger riskmomentet. Vore nu folkförbundsorganisationen allmän i den bemärkelsen, att åtminstone alla stormakter tillhörde densamma, och vore dess bestämmelser klara, automatiska och effektiva, så skulle ett sådant förhållande givetvis verka i hög grad avskräckande på en angripare och den allmänna säkerheten därigenom ökas. Men så är f. n. ej fallet. I nuvarande läge måste man därför tyvärr anse, att krigsriskerna för oss är större än förr. Orsaken härtill är i främsta rummet den, att vi vid vissa uppkomna konflikter äro förpliktade att deltaga i ekonomiska sanktioner liksom att diplomatisk påtryckning från stormakter kan föranleda oss att gå med på sanktioner av sådan art, att de kunna bliva synnerligen allvarliga för en »angripare»; denne kan härigenom drivas till hot om militär aktion mot de förbundsmedlemmar, vilka igångsätta eller kunna väntas igångsätta sanktioner av för honom farlig omfattning. I dylika situationer gäller det förvisso att hava medel för att värja sin självbestämningsrätt.

Folkförbundets värde såsom garanti för de mindre staternas oavhängighet, därest de angripas av en stormakt, har icke genom senaste års händelser kommit i någon gynnsam belysning.

Vad riskmomenten beträffar, få vi ej heller förglömma att vi, förutom i förbundspakten, jämväl genom 1921 års Ålandskonvention åtagit oss garantiförpliktelser, som kunna fordra en insats.

Låtom oss därför hålla oss med ett försvar, som ingiver respekt både till lands, till sjöss och i luften och som kan giva oss bästa möjliga stöd för att hävda det ståndpunktstagande till en konflikt, vilket i det förevarande läget synes oss riktigt och lämpligt. Och låt de stridskrafter, vilka i första hand skola stå redo att möta en sådan situation, vara *väl* beredda!